

Een stad met een ziel

Berry Dongelmans is één van de vijf auteurs van het lijvige overzichtswerk *Stad van boeken* en de gelijknamige tentoonstelling in Stedelijk Museum De Lakenhal. Rick Honings, aio Moderne Letterkunde, bezocht de tentoonstelling en recenseerde het boek.

Toen de Zwitser Albrecht von Haller in de jaren 1725-1727 bij Herman Boerhaave medicijnen studeerde, viel het hem op dat Leiden een echte boekenstad was. In zijn dagboek schreef hij: 'Weil ich eben von Büchern schreibe, so fällt mir ein, daß an keinem Orte der Welt so viel Leute von Büchern leben als in Leyden. Ganze Straßen sind voll Buchhändler, und alle Winkel voll Drukereyen.' Leiden neemt in de boekgeschiedenis een bijzondere plaats in. Vanaf de middeleeuwen kende de stad een bruisende boekcultuur, waar werken geschreven, geproduceerd, verhandeld en gelezen werden. De sporen van meer dan zevenhonderd jaar boekgeschiedenis liggen op verschillende plaatsen in de stad voor het oprapen. In de Leidse universiteitsbibliotheek en in het Regionaal Archief wordt een unieke collectie Leidse handschriften en drukken bewaard. Ook andere archieven, zoals dat van de Koninklijke Bibliotheek, bevatten Leids materiaal. Voor de tentoonstelling *Stad van boeken, Zeven eeuwen lezen in Leiden*, die van 22 februari tot en met 1 juni 2008 in Stedelijk Museum De Lakenhal te bezichtigen is, werden allerlei bijzondere stukken bijeengebracht. Het resultaat mag er zijn: een ruim opgezette, unieke tentoonstelling en een uitvoerig overzichtswerk: *Stad van boeken, Handschrift en druk in Leiden, 1260-2000*.

Topstukken

Wie de tentoonstelling bezoekt, wordt getroffen door de grote variëteit aan stukken. Aan de hand van tweehonderd bijzondere, spraakmakende, maar soms ook doodgevone boeken, wordt de bezoeker door zeven eeuwen Leidse boekgeschiedenis geleid. Voor de boekenliefhebber is het een feest der herkenning, hoewel er ook nog veel te ontdekken valt. Drukken en handschriften die vaak genoemd worden, maar die hij nog nooit had gezien, kan hij nu eindelijk eens met eigen ogen bewonderen. Zo zijn daar de vriendenboeken van

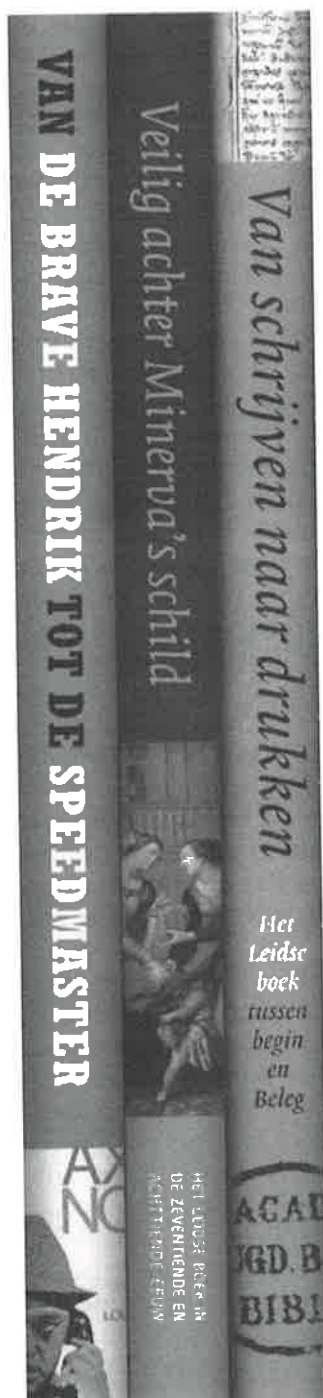
twee Leidse helden: Janus Doussa en Jan van Hout. Vooral de geïllustreerde bijdrage van Van Hout in het vriendenboek van Doussa is geweldig om te zien. Tot de verbeelding spreken ook de brieven die tijdens het Leids Ontzet per duivenpost werden verstuurd; de gaatjes in de documenten getuigen daar nog van. Ook op het gebied van de middeleeuwse letterkunde bevat de tentoonstelling topstukken. Het is fascinerend dat een oorkonde uit 1266 – een van

de oudst overgeleverde documenten van Leidse bodem – de tand des tijds heeft doorstaan en thans wordt getoond. Dat geldt evenzeer voor het reusachtige koorboek van de Pieterskerk uit het midden van de zestiende eeuw, dat ondanks de beeldenstorm en de komst van het calvinisme ongeschonden bleef. Bijzondere stukken zijn verder het *Discours de la méthode*, het in Leiden uitgegeven debuut van René Descartes dat in 1637 verscheen, evenals een Statenbijbel uit datzelfde jaar. Natuurlijk is ook *De Brave Hendrik* van Nicolaas Anslin te zien, het meest herdrukte kinderboek van de negentiende eeuw met de bekende beginregel: 'Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd zijnen hoed afneemt als hij voorbij gaat?' Het boek was de absolute bestseller van uitgeverij Du Mortier, en beleefde in 1877 de zestigste druk. Interessant is verder het nationaalsocialistische weekblad *Volk en Vaderland* (1933-1944), dat in Leiden werd gedrukt. Het bevat talloze advertenties van sympathiserende bedrijven, die niet met naam en toenaam genoemd wilden worden en daarom schuilgingen achter een nummer, zoals tegenwoordig in contactadvertenties gebeurt.

De tentoonstelling als geheel is prettig en overzichtelijk ingericht, in drie delen: middeleeuwen, zeventiende en achttiende eeuw, en negentiende eeuw tot heden. Bovendien wordt er gebruik gemaakt van de moderne middelen, zoals een *audio- en videotour*. Zo kan de bezoeker bij het portret van de jonggestorven zeventiende-eeuwse geleerde Johannes Thysius een digitale rondleiding maken door de Bibliotheca Thysiana aan het Rapenburg. En als het gaat over de werkomstandigheden bij uitgeverij Sijthoff aan het einde van de negentiende eeuw, wordt de bezoeker getraakteerd op enkele – voor de gelegenheid ingesproken – in-

STAD VAN BOEKEN

interviews met werkgevers en werknemers. Het brengt de tentoonstelling nóg meer tot leven als we een Leidenaar horen vertellen over zijn lange werktijden. In de zomer werkte een letterzetter vaak van zes uur 's morgens tot acht uur 's avonds. Het werk in de uitgeverij was bovendien zwaar en ongezond.

Naslagwerk

Na een bezoek aan de Lakenhal kan de boekenliefhebber zich laven aan het werk *Stad van boeken*, dat ter gelegenheid van de tentoonstelling verscheen. Het bestaat net als de tentoonstelling uit drie delen, die allemaal een andere lay-out hebben en door verschillende vormgevers zijn opgemaakt. Een overeenkomst is de overstelpende hoeveelheid kleurenillustraties, die het tot een feest maken om in het boek te lezen en te bladeren. Daarnaast vormen de drie delen samen, dankzij de vele feitelijke informatie, een nuttig naslagwerk. Het bevat allerlei anekdotische kaderteksten over bijzondere Leidse zaken en gebeurtenissen, zoals de instorting van de toren van de Pieterskerk in de nacht van 4 op 5 maart 1512 en de verdediging van de slavernij door de (zwarte!) student Jacobus Elisa Johannes Captein in zijn proefschrift uit 1742.

Het eerste deel, over de middeleeuwen, dat geschreven is door André Bouwman en Ed van der Vlist, maakt duidelijk dat de overgeleverde stukken uit deze tijd vooral van ambtelijke, gerechtelijke en religieuze aard zijn. Er zijn nauwelijks 'literaire' teksten bewaard gebleven. Dat dit wel anders is voor de zeventiende en achttiende eeuw ('het Gouden Tijdperk van het Leidse boek') laat Paul Hofwijzer zien in het tweede deel. De stichting van de universiteit gaf een belangrijke impuls aan het Leidse boekwezen. Er werd zelfs een speciale academiedrukker aangewezen, die het drukwerk voor de universiteit verzorgde. Daarnaast waren er vele andere boekhandels, die vrijwel allemaal in de buurt van het Rapenburg – het centrum van de academische wereld – waren gevestigd. Het opkomende genootschapsleven in de tweede helft van de achttiende eeuw gaf eveneens een stimulans aan het Leidse boekenbedrijf. In het laatste deel van het boek, 'Van De Brave Hendrik tot de Speed Master', geschreven door Berry Dongelmans, staan de negentiende en twintigste eeuw centraal, waarin boekhandel en uitgeverij verder gemoderniseerd, geprofessionaliseerd en gespecialiseerd werden. Aan de hand van sprekende voorbeelden en opmerkelijke boeken loodst Dongelmans ons door deze periode heen om te eindigen bij het digitale tijdperk. Tussendoor krijgen we veel informatie over Leidse boekhandelaars en -winkels uit het heden en het verleden.

De tentoonstelling en het boek bewijzen dat er in Leiden tot op de dag van vandaag bijzondere boekactiviteiten worden ontplooid, en dat is een goed teken. Immers, zoals Cicero al schreef: 'Een kamer zonder boeken is als een lichaam zonder ziel', en dat gaat ook op voor een stad.

Rick Honings

André Bouwman, Ed van der Vlist, Berry Dongelmans [e.a.]: *Stad van boeken. Handschrift en druk in Leiden 1260-2000*. Leiden: Primavera Pers & Uitgeverij Ginkgo, 2008. ISBN 978-90-5997-054-0. € 39,50. 471 p. Verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Stad van boeken. Zeven eeuwen lezen in Leiden'. Stedelijk Museum De Lakenhal, tot en met 1 juni 2008.

Stad van boeken Zeven eeuwen lezen in Leiden

Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden

22-02 t/m 01-06 2008